Sancak İ. (2023). Panislamizm değil neoklasik realizm: İktidarının ilk yıllarında II. Abdülhamid'in Britanya politikası. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(2), 632-646.

Panislamizm Değil Neoklasik Realizm: İktidarının İlk Yıllarında II. Abdülhamid'in Britanya Politikası

Neoclassical Realism Not Panislamism: Abdulhamid II's Britain Policy in The Early Years of His Rule

İrfan Sancak[1]

Öz

Bu çalışmada Türk tarihinin en tartışmalı dönemlerinden biri olan II. Abdülhamid dönemi ele alınmıştır. Ancak dönemin tamamı çalışmanın konusu değildir. Çalışma, süre olarak II. Abdülhamid iktidarının ilk yılları ve alan olarak Britanya politikası ile sınırlandırılmıştır. Söz konusu dönem birçok kaynakta İslam birliği politikası ile açıklanmaya çalışılmışsa da bu çalışmanın tezi, söz konusu dönemin dış politikası için açıklayıcı kavramın Panislamizm değil neoklasik realizm olduğudur. Bir sistem teorisi değil, bir dış politika teorisi olması dönemin dış politikasını anlamak için neoklasik realizmi oldukça uygun bir teori haline getirmiştir. Dönemin büyük güçlerinden biri olan Britanya ile geçmişteki ihtişamını kaybetmiş ve artık bölgesel bir güç konumunda olan Osmanlı Devleti arasındaki dört temel temas noktası -Balkanlar, Kıbrıs, Ermeni meselesi, Mısır- üzerinden değerlendirilerek, uygulanan dış politikanın sistemik etkilerin, başta lider imajı olmak üzere ara değişkenlerle dönüştürülmesi sonucu ortaya konulduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *II. Abdülhamid, Neoklasik realizm, Panislamizm, Osmanlı, Britanya*

Abstract

This study focuses on the period of Abdülhamid II, one of the most controversial periods of Turkish history. However, the entire period is not the subject of the study. The study is limited to the first years of Abdülhamid II's rule in terms of duration and British policy in terms of field. Although many sources have tried to explain the period in question with the policy of Islamic unity, the thesis of this study is that the explanatory concept for the foreign policy of the period in question is neoclassical realism, not Pan-Islamism. The fact that it is not a system theory but a foreign policy theory makes neoclassical realism a very appropriate theory for understanding the foreign policy of the period. By evaluating the four main points of contact between Britain, one of the great powers of the period, and the Ottoman Empire, which had lost its past glory and was now a regional power -the Balkans, Cyprus, Armenian issue, Egypt-, it was concluded that the foreign policy implemented was the result of the transformation of systemic effects with intermediate variables, especially the image of the leader.

Keywords: *Abdülhamid II, neoclassical realism, Panislamism, Ottoman, Britain.*

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 17 / 02 / 2023
Accepted: 11 / 05 / 2023

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, FUBYO, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Rize, Türkiye, irfan.sancak@erdogan.edu.tr, Orcid No: https://orcid.org/0000-0001-9386-8420.

Giriş

Abdülhamid dönemi Türk tarihi içinde en çok tartışmaya konu olan dönemlerden biridir. Günümüzde gerek TV dizileri gibi popüler kültür ürünlerinde gerekse de kitaplarda bu dönemin büyük ilgi gördüğü açıktır. Dönem, son yıllarda akademik camiada da oldukça yoğun bir ilgiye mazhar olmuştur. YÖK'ün tez veri tabanına göre II. Abdülhamid'in şahsıyla ya da onun dönemiyle ilgili farklı alanlarda 1980'li yıllardan günümüze kadar yazılmış olan iki yüzden fazla lisans üstü tezin yarısına yakını son beş yılda hazırlanmıştır. Bu rakamlar konuya yönelik akademik camiada artan ilginin bariz bir göstergesidir.

Söz konusu dönem üzerinde çokça tartışmanın yapıldığı bir dönemdir. Dönemin dış politikasının niteliği tartışmaların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ancak bu tartışmalar çoğunlukla dar bir çerçevede sıkışmıştır. Üzerinde çokça çalışılan bir konu olmasına rağmen II. Abdülhamid dönemi dış politikası teorik olarak yeterince incelenmemiş, birçok kaynakta Panislamizm'le ya da İslam Birliği (İttihad-ı İslam) ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı II. Abdülhamid dönemi dış politikasının önemli bir bölümünü oluşturan Britanya politikası için açıklayıcı kavram olarak Panislamizm ya da İslam Birliği'nin uygun olmadığını ortaya koymak, sistemik etkiler ve ara değişkenlerin birbirleri ile olan etkileşiminden hareketle dönemin Britanya politikasını neoklasik realizm ile analiz etmektir.

Çalışmada literatür tarama yöntemi kullanılmış, dönemi bütüncül bir bakış açısı ile ele alan kaynaklardan, dönemi belli bir yönüyle ele alan daha özel kaynaklardan ve hatıratlardan faydalanılarak takip edilen dış politikanın dinamikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Otuz üç yıllık saltanat süresince izlenen dış politikanın bir makale sınırları çerçevesinde ayrıntılı bir analizi mümkün görülmediği için Çetinsaya'nın çalışmasından[2] faydalanılarak konunun zaman boyutu II. Abdülhamid iktidarının ilk yılları (1876-1882) ile sınırlandırılmıştır.

1. II. Abdülhamid'in Dış Politikası Panislamist Miydi?

Birçok kaynakta II. Abdülhamid'in Panislamist dış politika ya da İslam birliği politikası takip ettiği yazılmaktadır. İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'an'da "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın." (Âli İmran: 103) mealindeki ayet ve İslam Peygamberinin "Size birlik halinde bulunmanızı tavsiye eder; ayrılıp dağılmaktan şiddetle kaçınmanızı isterim. Zira şeytan, yalnız başına yaşayan insana yakın olup, beraber bulunan iki kişiden uzaktır. Kim Cennet'in ta ortasında yaşamak isterse, toplu halde bulunmaya baksın." (Tirmizî, 1996: 38) şeklindeki sözü Müslümanlara birlik olmayı tavsiye ederken, İslam Halifesi olarak Osmanlı Sultanının bu düşüncenin merkezinde yer alması elbette akla yatkın gelmektedir.

Bu noktada öncelikle İslam Birliği, İttihad-ı İslam ve Panislamizm kavramları üzerinde durmak faydalı olacaktır. İttihad-ı İslam, İslam birliği tamlamasının Osmanlı Türkçesindeki karşılığıdır. İslam Birliği, dünya Müslümanlarını "duygu, düşünce ve siyasi anlamda" bir araya getirmeyi hedefleyen ve hedeflenen bu birlikteliğin önündeki tüm engelleri ortadan kaldırmayı amaçlayan bir fikirdir (Barlak, 2016: 598). Panislamizm ise Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde "Bütün Müslümanları aynı yönetim altında toplama amacını güden politik akım ve hareket" olarak tanımlanmıştır (sozluk.gov.tr). Kaynağını Fransız, İngiliz ve Rus diplomatik yazışmalarından alan terim Batılı yazarlar tarafından da benzer bir şekilde kullanılmıştır (Karpat, 1987: 1331). Başka bir kaynağa göre ise Panislamizm Batı'da ilk olarak muhtemelen 1875'te kullanılmışken, İttihâd-ı İslâm terimi Nâmık Kemal tarafından Hürriyet gazetesinin 10 Mayıs 1869 tarihli sayısında kullanılmıştır (Özcan, t.y.). Bazı kaynaklarda İslam Birliği ile İslamcılık aynı anlamda kullanılmışsa da[3] İslamcılık kavramı iç politika için de kullanılabildiğinden İslam Birliği ve Panislamizm kavramları dış politika özelinde kullanıma daha uygun görülmektedir. Karpat da benzer bir ayırım yaparak İslam ideolojisinin içe dönük olanını İslamcılık, uluslararası boyutlu olanını ise Panislamizm olarak nitelendirmiştir (2010: 26).

Literatürde II. Abdülhamid'in İslam Birliği/Panislamizm politikası yürüttüğünü ileri süren çok sayıda çalışmaya rastlanır. Sırma'ya göre II. Abdülhamid İslam Birliği politikası yürütmüş ve bu politikasını hayata geçirebilmek için bazı gizli örgütler kurmuştu (2007: 25, 54, 60). Ancak ona göre Panislamizm, Sultan'ın Avrupa emperyalizmine karşı uygulamaya çalıştığı bir oyalama politikasıydı (Sırma, 2007: 49). Mardin de benzer şekilde onun İslamcı/Panislamist bir politika izlediğini ileri sürmüştür (1991: 93). Özcan'a göre ise Panislamizm Osmanlı Devleti'nde daha önceden benimsenen bir politika olmakla birlikte "Sultan II. Abdülhamid devrinde Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinde Panislamizm'in daha belirgin şekilde ortaya çıktığı bilinen bir gerçektir." (1997: 54). Dönemin tanıklarından siyasetçi ve yazar Yusuf Akçura'nın da benzer görüşte olduğu görülmektedir: "Abdülaziz'in son devirlerinde, 'Panislamizm' sözü diplomatik konuşmalarda işitilir oldu, bazı Asya İslâm hükümdarlarıyla münasebet istihsaline uğraşıldı. Mithat Paşa'nın düşmesinden, yani Osmanlı milleti ihdası

[2] Bkz. Çetinsaya, G. (2016). II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi. Osmanlı Araştırmaları, 47 (47), 353-409.

[3] Bkz. İsmail Kara, "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", İsmail Kara ve Asım Öz (Ed.), Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri içinde (15-43), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları (Kitap no: 31), İstanbul, 2013, s. 22.

fikrinin hükümetçe büsbütün terk olunmasından sonra, Sultan İkinci Abdülhamid de bu siyâseti tatbike çalıştı." (Akçura, 2005: 40).

Konu hakkındaki eserinin adı "II. Abdülhamid ve İslam Birliği" olsa da Eraslan, II. Abdülhamid'in dış politikasını Panislamist değil, İslamcı olarak nitelendirir. Ona göre İslamcılıktan anlaşılması gereken ise Panislamizmden oldukça farklıdır: İslamcılık "padişahın tek adam yönetiminde İslami unsurların ön plana çıkarılmasıdır" (Eraslan, 1995: 27). Siyasi ve askeri güçsüzlüğünün yanında Osmanlı Devleti propaganda alanında da yetersizdi ve diğer "Pan" hareketlerinin (Panslavizm, Pangermenizm, Panitalyanizm) sahip olduğu unsurlara sahip değildi. Bu şartlarda II. Abdülhamid'in Panislamist bir politika takip etmesi imkânsızdı. (Eraslan, 1995: 27-36). Karpat'a göre (2010: 27-28) de her ne kadar özellikle Rusya'nın Orta Asya'daki Müslüman topraklarını işgal etmesine bir tepki olarak Müslümanlar arasında bir birlik kurulması fikri II. Abdülhamid'in saltanatından bile önce ortaya atılmış olsa da bu birlik fikrini somut bir ideolojiye dönüştürmeye yönelik bir çabadan söz edilemez.

Benzer bir görüşe sahip olan Engin, II. Abdülhamid'in dış politikasının Panislamizm olmaktan ziyade, dış saldırılara karşı Osmanlı Müslümanları arasında birliği sağlamaya yönelik olduğunu ileri sürer (Engin, 2017: 37). Bir ideolojiye ya da teoriye inanmayan Sultan (Yasamee, 2018: 41), kimilerince iddia edildiği gibi İslamcılık ideolojisine de bel bağlamamıştı. Koloğlu da II. Abdülhamid dönemi Osmanlı dış politikasının yanlış şekilde Panislamist olarak değerlendirildiğini ve İttihad-ı İslam deyiminin Avrupa dillerine yanlış bir şekilde Panislam olarak çevrilmesinin Avrupa'da marazi bir korkuya sebep olduğunu belirtir (Koloğlu, 2010: 81).

Her ne kadar dindar bir kişi olsa da (Osmanoğlu, 1984: 24-25) Sultan'ın dış politikasını İslam esasına göre yürüttüğünü söylemek pek mümkün görülmemektedir. Britanya'nın ve Fransa'nın gözlerinin sürekli Doğuda olduğuna ve Müslümanlarla Osmanlı Devleti'nin arasında nifak çıkarmak istediklerine inanan II. Abdülhamid buna halifelik politikasıyla karşı koymak istemişti. (Osmanoğlu, 1986: 55). Bu bağlamda dinin onun politikasına doğrudan yön veren etken olmaktan ziyade dış politikayı yürütmek için kullanılan araçlardan biri olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır.

2. Dış Politikayı Açıklayıcı Bir Teori Olarak Neoklasik Realizm

Çalışmanın birinci bölümünde II. Abdülhamid'in dış politikası için Panislamizm'in neden açıklayıcı bir kavram olamayacağı ortaya konulmuş oldu. Bu bölümde ise dönemin dış politikasını açıklayıcı bir kavram olarak neoklasik realizm ele alınacaktır.

İnsanlar genel olarak basit kavramlar üzerinde derinlemesine düşünme eğiliminde değildir ve bu sebeple basit kavramlar için bir tür derin düşünce olan teori geliştirmeye ihtiyaç duymazlar (Brown ve Ainley, 2008: 6-7). Bu bakış açısıyla teoriler, karmaşık olgu ve olaylar içindir. Uluslararası ilişkilerin oldukça karmaşık bir ilişkiler ağı olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu alanda çalışanların, olgu ve olayları anlamak için, gerçek olayları soyutlaştırıp basitleştiren teorilere ihtiyaç duyacakları açıktır (Arı, 2004: 28-29). Uluslararası ilişkiler teorileri üzerinde çalışan bilim insanları teorilerin amacı ve kapsamı konusunda bazı farklı fikirlere sahip olsalar da genel olarak bir bilimsel teoriden beklenen açıklayıcılık ve öngörebilirliktir (Arı, 2004: 34).

Teoriler genelde ortaya atıldıkları dönemin izlerini taşırlar. Buna bağlı olarak da açıklayıcılık özellikleri zamanla azalabilir (Arı, 2004: 28). Ancak uluslararası sistemin yapısının tarih içerisinde döngüsel olarak kendini tekrarlaması, teorilerin farklı zamanlardaki benzer durumları açıklamalarına imkân tanımaktadır.

İnsanların oldukça eski tarihlerden beri cevap aradıkları bir soru yirminci yüzyılda ilk teorik çalışmaların ortaya çıkmasını sağladı. Bu, "savaşların sebebinin ne olduğu" sorusuydu. Brown ve Ainley'e göre (2008: 7) on dokuzuncu yüzyıla kadar savaşların sebepleri üzerinde derinlemesine bir düşünceye ihtiyaç duyulmamıştı, zira savaşların sebeplerinin açık olduğu düşünülüyordu. Savaşlar, savaştan galip çıkmayı bekleyen ve kazançlarının kayıplarından daha fazla olacağını ümit eden devletler tarafından başlatılırdı. Thukydides'in somut bir olayı, Atinalılarla Spartalılar arasındaki savaşın sebebini sorgulamasıyla başlayan süreç, yirminci yüzyıla kadar yukarıdaki ön kabule göre cevaplandı. Ancak I. Dünya Savaşı'nda hem galiplerin hem mağlupların büyük kayıplara uğramaları bu görüşü tartışmaya açtı ve bilim insanlarının genel olarak savaşların sebeplerini sorgulamaları ile birlikte teorik bir zemin oluşmaya başladı.

ABD Başkanı Wilson'un I. Dünya Savaşı'nın sonlarında, 8 Ocak 1918'de yaptığı konuşmada savaş sonrasında uluslararası barışı korumak için on dört ilke açıklaması yeni dünyadaki hâkim teorinin idealizm olacağının göstergesiydi (Arıboğan, 2007: 178). Nitekim bu tür felaketleri önlemek ve barışı sağlamak için yapılan çalışmaların sonucunda, savaş sonrasına hâkim olan düşünce idealizmdi (Uğrasız, 2003: 140). Ancak savaş sonrasının iyimserliği 1930'ların ikinci yarısından itibaren yaşanan gelişmeler ve Milletler Cemiyeti'nin işlevsiz kalması, kurumsal ve hukuki düzenlemelerle uluslararası barışın korunabileceğini savunan idealizmin gözden düşmesine sebep oldu (Arı, 2004: 42-43).

Uluslararası ilişkilerin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkmasından sonra Edward Hallett Carr'ın 1939'da idealist düşünceye bir eleştiri olarak yazdığı *Yirmi Yıl Krizi* isimli kitabı teorik olarak klasik realizmin ilk çağdaş yorumudur. Carr, uluslararası sistemde ahlaka yer olmadığını ileri sürerek idealistleri ütopik olmakla suçlamıştır (Arıboğan, 2007: 147-148). Carr dışında yakın dönemde Nicholas Spykman, Reinhard Niebuhr, Hedley Bull gibi realizme katkıda bulunan siyaset bilimciler olsa da realizmi olgunlaştırıp derli toplu bir teori haline getiren kişi Hans Morgenthau olmuştur. Morgenthau'nun amacı bir uluslararası politika teorisi oluşturmaktı. Onun ortaya koyduğu, ahlakın dışında konumlanan realizme göre siyaset, kökeni insan doğasında bulunan değişmez ve objektif yasalarla yönetilmektedir. Gerek iç gerekse de dış politikada güç, anahtar kavramdır (Arıboğan, 2007: 147-148). Devletler izledikleri dış politikayı zaman zaman ahlak ve hukuk gibi moral değerlerle açıklamaya çalışsalar da bu politikalar gerçekte sadece güç mücadelesidir (Morgenthau, 1970: 110). Bu güç mücadelesinin sebebi de insanın bencil ve açgözlü yapısıdır. İnsan topluluklarının oluşturduğu devletler de aynı şekilde sadece kendilerini düşünür ve güç kazanmak isterler. Devletler uluslararası sistemin anarşik yapısı içinde uzun vadede bu mücadelede yalnızdır ve her devlet güvenliğini kendisi sağlamak zorundadır (Aydın, 2004: 38-39).

Klasik realizme en önemli eleştirilerden biri yine kendi içinden geldi. Geçmişinde klasik realist bir akademisyen olan Kenneth Waltz, Uluslararası Politika Teorisi kitabında bütünün kendisini oluşturan birimlerin ayrı ayrı incelenmesiyle anlaşılamayacağını, bütünü bu şekilde anlamaya çalışan teorilerin indirgemeci olduğunu ileri sürdü (Waltz, 2015: 28). Bu düşünceye göre uluslararası sistemi devletler düzeyinde ele alan klasik realizm de indirgemeci bir teoriydi. Waltz, sistemi analiz ederken yapan – yapı ayrımına giderek klasik realistlerden ayrılmıştır. Ona göre yapı incelenirken onu oluşturan birimlerin özelliklerinden ve davranışlarından bağımsız olarak değerlendirilmelidir. Aksi takdirde sistem düzeyindeki değişkenlerle birim düzeyindeki değişkenler arasında ayrıma gitmek ve sistemi ayrı bir yapı olarak incelemek mümkün olmayacaktır. Elbette yapılar eylemde bulunmaz, eylemde bulunan birimlerdir ama onların eylemleri yapı tarafından etkilenir (Waltz, 2015: 94).

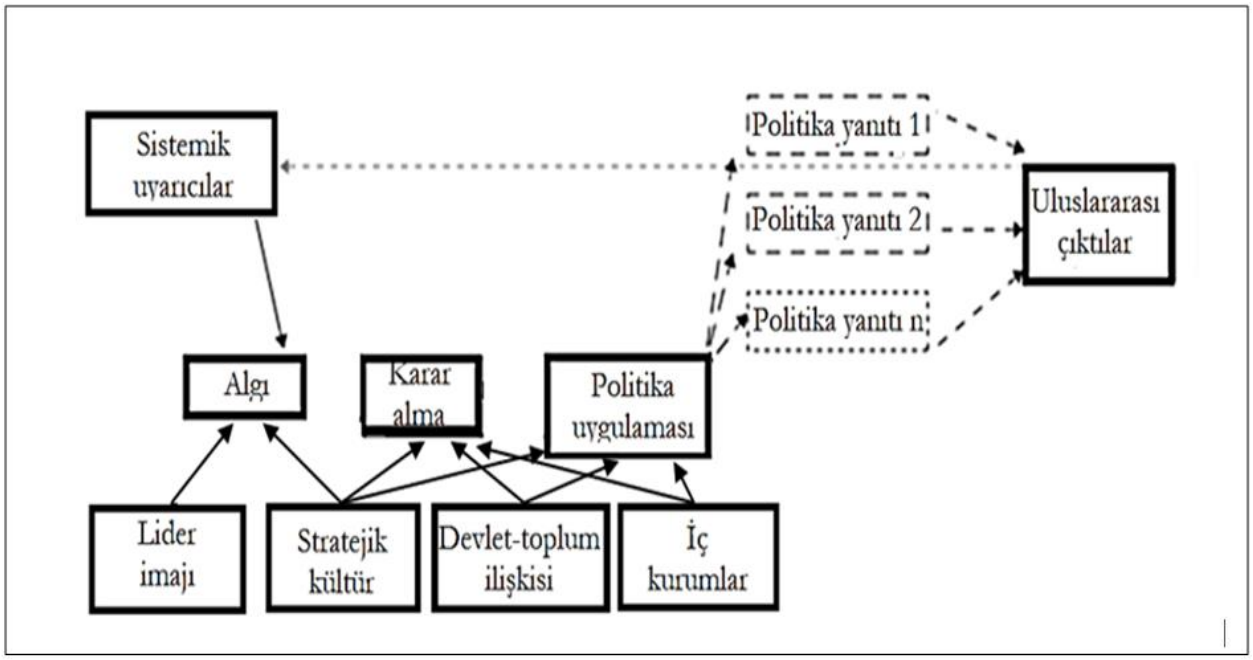
Waltz, uluslararası sistemin temel aktörünün devlet olduğu konusunda klasik realizmle hemfikirdir. Devletler bu sistemdeki yegâne birim olmamakla birlikte, temel aktördürler ve sistem ancak temel aktörler üzerinden tanımlanabilir (Waltz, 2015: 118-119). Anarşinin hâkim olduğu bu sistemde devletlerin her biri kendi bekası ile ilgilidir. Devletlerin iç yapılarındaki farklılıkların temel motivasyon olan beka üzerinde herhangi bir etkisi olmadığından devletler bütüncül aktörlerdir (Ereker, 2013: 52). Realizmde vurgulanan insanın bencil ve açgözlü yapısı, bireyler uluslararası sistemin bir aktörü olarak görülmediği için neorealizmde bir anlam ifade etmez (Forde, 1995: 142).

Büyük güçler arasında bir çatışma yaşanmaksızın iki kutuplu uluslararası sistemin ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi neorealizme yönelik eleştirileri beraberinde getirmiştir. Zira SSCB'nin ve Doğu Bloku'nun dağılması sistemin yapısını bozarken neorealistlerin buna dair bir öngörüleri yoktu. Zaten SSCB'nin kendi iç sorunlarına bağlı olarak çökmesi ve uluslararası sistemin yapısının değişmesi, Waltz'ın teorisinde yukarıda açıklandığı üzere devletlerin eylemlerinin sistem üzerinde belirleyici etkileri olmadığı iddia edildiği için, Neorealist teori çerçevesinde açıklanması mümkün olmayan bir durumdu (Kiraz, 2020: 671-672).

Neorealizmin bu noktadaki eksikliği yine realist paradigma içerisinde neoklasik realizm adıyla yeni bir teorinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Teoriye adını veren Rose, bir ülkenin dış politikasının kapsamının ve emellerinin, her şeyden önce o ülkenin uluslararası sistemdeki yeri ve özellikle göreli kapasitesi tarafından yönlendirildiğini savunduğu için görüşünün realist olduğunu ileri sürer. Ancak bu kapasitenin dış politikadaki etkisi dolaylı ve karmaşıktır. Çünkü sistemik baskılar birim düzeyinde araya giren değişkenler vasıtasıyla dönüştürülmelidirler. Bundan dolayı görüşünü klasik realizm olarak değil, neoklasik realizm olarak adlandırmaktadır (Rose, 1998: 146). Dikkat çeken bir nokta da Rose'un çalışmasının başlığında doğrudan belirttiği gibi neoklasik realizm bir sistem teorisi değil, bir dış politika teorisidir.

Bu çalışmada açıklayıcı teori olarak kabul edildiği için neoklasik realizm biraz daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmalıdır. Thukydides'in yüzyıllar önce formülleştirdiği gibi "Muktedir yapabileceğini yapar ve zayıf çekmek zorunda olduğunu çeker". Neoklasik realizm de bu formüle uygun bir şekilde göreli maddi gücün bir ülkenin dış politikasının temel parametrelerini belirlediğini iddia eder. Ancak devlet davranışlarının doğru anlaşılabilmesi için iç ve dış faktörler bir arada ele alınmalıdır (Rose, 1998: 146). Diğer bir ifadeyle neoklasik realizm neorealizmin sistem anlayışını tümden reddetmemekle birlikte, uluslararası sistemin dış politika eylemlerinin tek belirleyicisi olmadığını, iç faktörlerin de bu eylemlerde etkili olduğunu ileri sürmektedir.

Neoklasik realizmin dış politika analizinde ara değişkenler önemli bir role sahiptir. Bu ara değişkenlere Ripsman, Taliaferro ve Lobell'in (2016: 58) çalışmasında ayrı bir bölüm açılmıştır ve etraflıca bir değerlendirmeye gidilmiştir. Buna göre devletlerin dış politikalarını etkileyen dört ara değişken vardır: Lider imajı, stratejik kültür, devlet – toplum ilişkisi, iç kurumlar. Bu değişkenler sistemik sınırlamalar dâhilinde ve birbirleri ile etkileşim içinde dış politika kararlarının alınmasında etkili olurlar. Ripsman vd. (2016: 59) bu karar alma sürecini şu şekilde modellemektedir:

Şekil 1. Dış Politikanın Neoklasik Realist Modeli

Görüldüğü üzere bu modelde söz konusu değişkenler birbirlerinden tamamen bağımsız olmadıkları gibi sistemik uyarıcılar da karar alma sürecine etki etmektedirler. İlk ara değişken olan lider imajı, liderin başkaları üzerinde bıraktığı etkiyi değil; devlet başkanı, başbakan, bakan gibi yönetici elitin sahip oldukları inançları ve algıları ifade eder. Her insanın geçmişteki tecrübelerinden ve edindiği bilgilerden kaynaklanan, dış dünyaya karşı geliştirdiği birtakım değerleri, inançları ve algıları vardır. Liderlerin de kafalarında bu türden ve kolay değişmeyen imajlar vardır. Dış politika kararlarının düşünceden uygulamaya dönüştüğü süreçteki üç önemli aşamadan ilki olan algıyı doğrudan etkilediği için bu imaj önemlidir (Ripsman vd. 2016: 61-62).

Bunun da ötesinde, özellikle konumuz açısından, bazı neoklasik realist yazarların devletlerin dış politikalarında devletlerden ziyade liderin önemine vurgu yaptığını belirtmek gerekir. Bu düşünceye göre bir devletin dış politikasında birçok faktör etkili olur ancak nihai olarak bu kararları devlet adamları verir. Bundan dolayı uluslararası ilişkilerin birincil aktörleri devletler değil devlet adamlarıdır ve nesnel ölçütlerden ziyade onların güç algıları önemlidir (Zakaria, 1999: 42). "Güç ve güvensizlik algıları sistemleştirilemeyecek kadar geniş ve kendine özgü olarak değiştiği" için devlet adamlarının algıları ile devlet politikası arasındaki ilişki ölçülemez ancak tahmin edilebilir (Zakaria, 1999: 24).

İkinci temel ara değişken bir ülkenin stratejik kültürüyle ilgilidir ve bu, devletin algılama ve uyum sağlama biçimini etkileyebilir. Bu stratejik kültür, ordu gibi bürokratik bir örgütün kültürü ya da yerleşik inançlar, dünya görüşleri ve bir bütün olarak toplumun ortak beklentileri gibi daha geniş bir stratejik kültür olabilir. Stratejik kültürün fikrî modelleri birbiriyle ilişkili inançlar, normlar ve varsayımlardan oluşur. Stratejik kültür veya ortak beklentiler, siyasilerin ve halkın stratejik anlayışını şekillendirir. Bu bir anlamda anarşik uluslararası ortamda hangi politikaların uygun görüleceğini ya da ahlaki meseleler gibi sınırlamaları belirler (Ripsman vd. 2016: 66-67).

Bir sonraki ara değişken olan devlet-toplum ilişkisi devletin merkezi kurumlarının ekonomik ya da sosyal gruplarla olan ilişkisini ifade etmektedir. Buradaki temel mesele devlet ile toplum arasında ne kadar uyum olduğu ve devletin dış politikalarına halkın ne kadar destek verdiğidir. Buna bağlı olarak liderler toplumun desteğini elde etme ve toplumu harekete geçirme imkânına sahip olabilir. Elbette toplum devlete karşı güvensiz ise ve dış politika uygulayıcılarının kararlarına şüpheyle yaklaşıyorsa böyle bir durumda dış politika kararlarını yürütmek zor olacaktır (Ripsman vd. 2016: 71). Konu bağlamında bakıldığında bunda halkın etnik ve dini dağılımının da muhtemelen etkisi olacaktır.

Son değişken olarak ele alınan iç kurumların etkisi devletin yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Klasik realizmde devletler bütüncül yapılar olarak görüldüğü için yönetim şeklinin bir önemi yoktur ancak neoklasik realizm iç değişkenleri dikkate aldığından dış politika kararlarının alınması sürecinde devletin niteliği de önem arz etmektedir. Devlet-toplum ilişkisinin ve iç kurumların dış politika kararlarının alınmasındaki etkisi, o devletin ne kadar demokratik olduğu ile bağlantılı olacaktır. Demokratik bir ülkede yönetici seçkinler bir yandan anayasa ile sınırlanmış, bir yandan da halka hesap verme yükümlülüğü altında olacakları için karar alırken bu unsurlardan bağımsız hareket etmeleri mümkün değildir. Anayasada kurumlar

arasındaki ilişkinin nasıl şekillendirildiği, dış politika kararlarının alınmasına hangi kurumların ne şekilde katılacağı, yürütmenin kararlarına diğer kurumların müdahale etme yetenekleri neoklasik realizmin dış politika teorisine göre dikkate alınmalıdır. (Ripsman vd. 2016: 75).

Karar alma sürecinde burada sözü edilen ara değişkenlerin ağırlıkları her zaman dengeli olmayacaktır. Bazı durumlarda toplumun yönetici elit üzerindeki etkisinden dolayı yönetici elit dış politika uygulamaları için yeterince özerk olmayabilir. Bazı durumlarda ise yönetici elit arasındaki iktidar mücadelesi ve dış politika uygulamalarındaki uzlaşmanın derecesi etkili olmaktadır (Schweller, 2004, 170-171). Özellikle sürecin acil karar vermeyi gerektirdiği durumlarda ya da gizlilik söz konusuysa doğal olarak halkın ve hatta bazen iç kurumların bu kararlar üzerinde etkisi hiç olmayacak ya da sınırlı olacaktır (Ripsman vd. 2016: 61). Özellikle otoriter rejimlerde lider imajı dışındaki değişkenlerin etkisi çok daha sınırlı olduğu unutulmamalıdır.

Bu çalışmanın konusu açısından teorilerin güç kavramına bakışları önemlidir. Realistlere göre güç bir amaçtır ve her devlet gücünü en üst seviyeye çıkarmaya çalışır (Akşemsettinoğlu, 2002: 66). Neorealistler ise gücü güvenliğe ulaşmanın bir aracı olarak görür ve bu durumda asıl ulaşılmak istenen güç değil güvenliktir. Devletler güç, huzur, kâr gibi başka hedeflere ancak güvenliklerini garantiye aldıklarında yönelirler (Waltz, 2015: 158). Her ne kadar güçlü olanın daha güvende olacağı düşünülse de bu noktada bir paradoks ortaya çıkar. Bir aktörün güce ulaşma çabası diğer aktörleri tedirgin ederek silahlanma yarışına ve diğer aktörlerin ilk aktöre karşı ittifak arayışlarına sebep olacağı için güç peşindeki aktör, güvenliğini tehlikeye atmış olabilecektir (Arı, 1997: 238-239). Bu durumda bir güvenlik ikilemi söz konusudur.

Neoklasik realizme göre ise göreli maddi güç bir ülkenin dış politikasının temel parametrelerini belirlerken dış politikada asıl önemli olan var olan güç değil, o gücün liderler tarafından nasıl algılandığıdır (Rose, 1998: 147). Bazı neoklasik realist yazarlara göre liderler gücü dört boyutuyla değerlendirirler: " 'Güç unsurları' (insanların gücün ne olduğunu düşündüğü), 'güç dağılımı' (devletin diğer büyük güçlere kıyasla nasıl olduğu), 'güç mekaniği' (güç dengesinin işleyişi), ve 'prestij' (devletin göreceli statüsü ve uluslararası siyaset üzerindeki etkisi)" (Ripsman vd. 2016: 65).

Neoklasik realizm bir uluslararası sistem teorisi değil, bir dış politika teorisi olduğu için bir bütün olarak sistemi açıklamak yerine bir ülkenin belli bir dönemdeki dış politika kararlarını açıklamaya çalışır. Sistemin anarşik yapısına bakışı da buna bağlı bir durumdur ve neorealizmdeki sınırlayan anarşik sistem görüşüne karşı neoklasik realizm "anarşi, devletlerin davranışlarının bu şekilde olmasına izin veren durumdur" (Ertoy, 2019: 12) görüşünü savunur. Bu izin veren anarşik yapı içerisinde devletler yukarıda sözü edilen ara değişkenlerin etkisiyle farklı dış politika kararları alırlar.

Büyük güçlerin dışındaki devletler denge politikası *(balancing)* da izleseler, lideri takip *(bandwagoning)* politikası da izleseler, temel amaçları realist geleneğin savunduğu gibi çıkarlarını korumak ve hayatta kalmaktır. Neorealizm her bir devlete ayrı ayrı odaklanmak yerine bir bütün olarak sistemi ele aldığı için karakteristik olarak küçük devletlerin izlediği bu politikaları dikkate almaksızın sadece büyük devletlerin birbirleri ile olan ilişkisine odaklanır (Ertoy, 2019: 7). neoklasik realizm ise belli bir dönemdeki devlet davranışına odaklandığı için uluslararası sistemdeki büyük güçlerin dışındaki devletlerin davranışlarını açıklamak için daha uygundur. Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde artık bir bölgesel güç olmasından dolayı (Balci, Kardaş, Ediz ve Turan, 2020: 10) dönemin Britanya politikasını açıklamak için neoklasik realizm uygun bir teoridir.

3. Bağımsız Değişken Olarak Uluslararası Sistemin Yapısı ve Göreli Güç Dağılımı

Neoklasik realizm devletlerin dış politika davranışlarının ortaya çıkışında uluslararası sistemin yapısını ve göreli güç dağılımını bağımsız değişken olarak ele alır. Devletlerin iç yapısındaki ara değişkenler bu bağımsız değişkenle etkileşimde bulunur ve bunun sonucunda dış politika çıktıları oluşur. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin dış politikasını yönlendiren etkenleri kavrayabilmek için öncelikle bu dönemdeki uluslararası sistemin yapısını ve göreli güç dağılımını ortaya koyarak bağımsız değişkenin durumunu açıklamak gerekir. Britanya, Fransa, Rusya ve Avusturya gibi büyük güçlerin yanı sıra Almanya ve İtalya'nın da birliklerini sağlayıp uluslararası sistemde yerlerini almalarının bir sonucu olarak dönemin uluslararası sistemi çok kutuplu bir sistemdir. Geçmişteki ihtişamından çok şey kaybetmiş olan ama yine de elinde tuttuğu topraklar ve sahip olduğu nüfus itibarı ile Osmanlı Devleti bu sistem içerisinde ikincil bir güç pozisyonundadır.

Dönemin Britanya'ya yönelik dış politikasında; a) Uluslararası sistemin çok kutuplu yapısı, b) Britanya'nın takip ettiği dış politika, c) Diğer büyük güçlerin takip ettiği politikalar, d) Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu özellikle Balkanlar, Mısır ve Kıbrıs gibi toprakların jeopolitik konumları sistemik etkenleri oluşturmaktadır.

4. II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı – Britanya İlişkilerinin Temel Sorun Noktaları

4.1. Balkanlar

1875 yılı yazında Osmanlı Devleti'ne bağlı Hersek vilâyetinin Nüvesin kasabasında vergi meselesi üzerine çıkan küçük bir olay hızla büyüyüp Balkanlara yayılarak Osmanlı Devleti'ni kökünden sarsacak bir savaşa dönüştü. Özellikle Çarlık Rusya'sı Panslavist emellerinin bir yansıması olarak Balkanlardaki olayları körüklemek için büyük bir gayret içindeydi. Klasik Akdeniz'e inme politikası bunu gerektiriyordu ancak bu politikanın önündeki tek engel Osmanlı Devleti değildi. Avusturya-Macaristan ve Britanya engellerinin de ortadan kaldırılması gerekiyordu (Baykal, 2018: 184).

Hersek ayaklanmasını takip eden Bulgar ayaklanması ve Osmanlı Devleti ile Sırplar ve Karadağlılar arasında yaşanan savaşlar Balkanlar'da çok büyük gelişmelerin ilk adımlarıydı. Yukarıda da görüldüğü üzere Osmanlı Devleti ekonomik olarak bitik vaziyetteydi ve bu ortamda Balkanlardaki toprakları büyük devletlerin iştahının yöneldiği bir alan olmuştu. Balkan coğrafyasını kendi istekleri doğrultusunda şekillendirmek isteyen Büyük Devletleri harekete geçiren gelişme, Osmanlı ordusunun 1876 Temmuzundan beri savaştığı Sırpları 29 Ekim 1876'da Morova'da ağır bir yenilgiye uğratması oldu. Bütün Sırbistan'ın Osmanlı hakimiyetine açık hale gelmesi üzerine Rus Çarlığı, Babıali'ye ültimatom verip ateşkes yapılmasını istedi. Bu ültimatomun reddi Rusya ile bir savaşa sebep olacaktı ki Osmanlı Devleti bu savaşı göze alabilecek güçte değildi (Aydın, 2005: 60).

Rusya'nın inisiyatifi ele alması Britanya çıkarlarına uymuyordu. Bu sebeple Britanya "Doğu Sorunu"na müdahil olmak için hızlı bir şekilde Osmanlı Devleti'nin ve garantör devletlerin katılımı ile bir konferans toplanmasını istedi. Tarihte "Tersane Konferansı" ya da "İstanbul Konferansı" olarak bilinen toplantı, 23 Aralık 1876'da başladı. O gün toplantı devam ederken top sesleri arasında meşrutiyet ilan edildi. Konferans Başkanı Saffet Paşa Avrupa devletlerinin temsilcilerine Kânûn-ı Esâsî ve Meşrutiyetin ilan edildiğini, böylece sınırlı bir alandaki ıslahat yerine ülke genelinde ıslahat yapıldığını, dolayısıyla konferansa ihtiyaç kalmadığını söylediyse de Avrupalı temsilciler konferansın belirlenen program dâhilinde devam edeceğini açıkladılar (Baykal, 2018: 188-189). Osmanlı yönetici elitinin almış olduğu karar etkili olamadı ve büyük devletlerin kontrolünde konferans devam etti.

Bu konferansta Batılı ülkelerin temsilcilerinin Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarında yapılmasını istedikleri reformlar kabul edilemeyecek derecede ağırdı. Osmanlı Devleti dışında Almanya, Avusturya, Fransa, Britanya, İtalya ve Rusya'nın katıldığı konferansta özellikle Britanya'dan destek bekleyen Osmanlı yönetimi hayal kırıklığına uğramıştı (Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 206). Konferansta Bosna-Hersek, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan ile ilgili düzenlemeler ele alınmıştı. Özellikle Bulgaristan adı altında iki vilayetin kurulması ve bu bölgenin yönetiminin ve mahkemelerinin konferansa katılan altı Batılı devletin kontrolünde olmasını öngören kararların ağırlığı karşısında Osmanlı temsilcileri konuyu Vekiller Heyeti'ne götürmeye karar verdiler.

Konu Meclis-i Mebusan'da ele alınmadan İstanbul'da öğrenciler Konferans kararları aleyhinde gösteriler yaptılar. Meclis-i Mebusan'ın 18 Ocak'taki oturumunda konu görüşüldü. Durum değerlendirmesinde "savaşın neticesi bize bir fayda sağlamazsa, şimdiki tekliflerden daha ağır tekliflerle karşılaşmak ve daha çok toprak kaybına uğramak tehlikesinin göze alınması" görüşü ateşli bir şekilde savunularak genel kabul gördü. Konferans kararlarının reddedilmesinde acele edilmemesini tavsiye eden bir iki oyun üzerinde durulmayarak söz konusu kararların kesinlikle reddedilmesine dair mazbata Meclis'te hazır bulunanlar tarafından mühürlenerek padişaha takdim edildi. Padişah tarafından onaylanan ret kararı konferansa tebliğ edildi (Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 218-219). Bu bir anlamda savaşın göze alınması demekti. Yasamee (2018: 82) Osmanlı Devleti'nin bu savaşı göze almasında Rusya'ya karşı Britanya'nın destek sağlayacağına olan inancın etkili olduğunu söyler. Bu noktada neoklasik realizmin sistemik sinyallerin yönetici elit tarafından nasıl algılandığı konusuna verdiği önemin bu konu bağlamında açıklayıcı olduğu görülmektedir.

Meclis-i Mebusan'ın karşı teklifleri de konferansın 20 Ocak'taki son oturumunda ele alınıp reddedilince yapılacak bir şey kalmamış oldu. Katılımcı devletlerin büyükelçileri yerlerine birer maslahatgüzar bırakıp İstanbul'dan ayrıldılar (Aydın, 2006: 112).

Söz konusu konferansta isteklerini gerçekleştiremeyen Rusya, hedeflerine ulaşmak için öncelikle diplomatik yolları kullanarak Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmayı denedi. Bu sırada Rusya'da Çar bazı iç sorunlarla mücadele ediyordu ve yönetimde Osmanlı Devleti ile savaşmaktan yana olmayanlar vardı. Bundan dolayı bir savaşa girişmeden önce diplomatik yolları zorlamayı uygun görmüştü. Rus temsilcilerinin Avrupalı devletlerle yaptığı görüşmeler sonucunda 31 Mart 1877'de Londra Protokolü olarak adlandırılan belge altı Avrupa devleti (Almanya, Avusturya-Macaristan, Britanya, Fransa, İtalya ve Rusya) tarafından imzalandı (Armaoğlu, 1997: 515-516). Osmanlı Devleti tarafından özellikle destek beklenen Britanya belirsiz bir tavır takınmıştı (Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 264). Osmanlı Vükela Meclisi 4 Nisan 1877'teki oturumunda "İçişlerimize ait olan böyle bir protokolün ihtiva ettiği hükümleri bir tarafa bırakalım, yalnız tanzim ve imza olunuşu, Osmanlı Devleti'nin Paris Muahedesi'yle teyid edilmiş olan bağımsızlığına dokunur" (Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 264) diyerek protokolü reddetti. Rusya hedeflerine diplomatik yollarla ulaşamamıştı. Sınıra yığdığı ordulara karşılık Osmanlı ordusu da

hazırlık yapmıştı. Bu durumda savaştan kaçması Rusya'yı ikinci sınıf bir devlet konumuna düşürecekti. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 286).

Rusya için hedeflerine ulaşmanın savaştan başka yolu kalmamıştı. Ama dönemin büyük güçlerinin, özellikle de Osmanlı coğrafyasıyla daha ilgili olan Britanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tutumu önemliydi. Britanya daha önce savaş çıkması durumunda tarafsız kalacağını Osmanlı Devleti'ne bildirmişti. Rusya'nın isteği de Britanya'nın tarafsız kalmasıydı. Çar bunun için Britanya'ya "sadece Bulgarların Osmanlı idaresinden çıkartılarak güvenliklerini sağlamak için, devletler arasında kararlaştırılan ıslahatı Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek maksadıyla girişeceğini, savaş icabı Bulgaristan'ın bir kısmını işgal etmek zorunda kalsa bile, bu hareketin geçici bir şey olacağını ve İstanbul'u zaptetmek niyetinde bulunmadığını namusu üzerine yemin ederek anlatmıştı" (Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 283). Bu teminat karşılığında Çar'ın isteği Britanya'nın kesin olarak tarafsızlığını ilan etmesiydi. Buna karşılık olarak Britanya şu durumların yaşanmaması şartı ile tarafsız kalacağını Rusya'ya bildirdi:

> *1- Britanya'nın Süveyş Kanalı'ndaki menfaatlerine müdahale edilmesi ve bir başka müdahale. 2- Mısır'ın aleyhinde bir hareket veya geçici bir işgal meydana gelmesi. 3- İstanbul'un başka bir devletin eline geçmesi. 4- İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kapatılması usulünün değiştirilmesi. Diğer taraftan Çar'ın İstanbul ve Bulgaristan'ı zapt etmek niyetinde olmadığına dair yukarıda bahsedilen teminatı senet kabul edilmişti. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 284).*

Bu durumda Osmanlı Devleti Rusya karşısında ağır bir yenilgi alıp Bulgaristan'ı kaybedecek olsa bile Britanya duruma müdahale etmeyecekti. Britanya artık sadece İstanbul şehri, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının Rusya'nın eline geçmemesi; Mısır'ın ve Süveyş Kanalı'nın tarafsız olması ile ilgileniyordu (Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 284).

Rusya'nın ikna etmesi gereken bir diğer devlet Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idi. Yapılan görüşmeler sonucunda aşağıda sıralanan maddelere uyulması halinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tarafsız kalacağı, aksi olması durumunda ise Balkan yarımadasının Batı kısımlarını işgal edeceği Rusya'ya bildirildi. Bu şartlar şunlardı:

> *1- Türk İmparatorluğu'nun Hristiyan halkı üzerinde hiçbir devlet tekelci himaye kuramaz. 2- Rusya, Tuna'nın güneyinde hiçbir toprağı işgal etmeyecek, Romanya'nın toprak bütünlüğüne saygı gösterecek ve İstanbul'a dokunmayacaktır. 3- Rusya, Slav olmayan halklar aleyhine olarak, hiçbir Slav Devleti kurmayacak, Bulgaristan üzerinde özel haklara sahip olmayacak ve Bulgaristan ne bir Rus ve ne de bir Avusturya Prensi tarafından yönetilecektir. 4- Rusya, askeri harekât için Sırbistan topraklarından asker geçirmeyecektir (Armaoğlu, 1997: 517).*

24 Nisan 1877'de Rusya'nın savaş ilanı ile tarihimizde 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başladı. Bir süre sonra Romanya, onun da ardından Sırbistan ve Karadağ Rusya'nın yanında savaşa katıldılar. Yunanistan pay kapma hevesi ile katılmak istediyse de Britanya'nın baskısı ile vazgeçmek zorunda kaldı (Armaoğlu, 1997: 518).

Savaşta ağır bir yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, Rus ordularının İstanbul sınırına dayanmaları üzerine barış istedi ve 3 Mart 1878'de çok ağır hükümler içeren Ayastefanos Antlaşması'nı imzaladı (Bolat, 2014: 19). Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti neredeyse bütün Balkan coğrafyasından çekilmek zorunda kalıyordu. Tamamı yirmi dokuz maddeden oluşan antlaşmanın önemli hükümlerine göre Karadağ, Romanya ve Sırbistan bağımsız olacak; Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik olacak; bu özerk devletin toprakları Kuzeyde Tuna'dan Güneyde Ege denizine, Batıda Arnavutluk'tan Doğuda Karadeniz'e kadar uzanacaktı. Halkın seçeceği Bulgar Prensi, Avrupalı devletlerin uygun görmesi ve Osmanlı Devleti'nin onaylaması ile tayin edilecekti. Bosna ve Hersek ile Rumeli'nin Hristiyanlarla meskûn ve Doğu Anadolu'nun Ermenilerle meskûn bölgelerinde ıslahat yapılacaktı. Rusya, Rumeli'nin bazı bölümlerini; Ardahan, Batum, Doğubayazıt ve Kars'ı alacaktı (Gencer, t.y.).

Oldukça ağır olan bu şartların yumuşatılması için Rusya ile uzlaşmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin bu çabaları boşa çıkınca bu sefer Avrupa'dan yardım istenmişti. Özellikle bölgeyle yakından ilgilenen Avusturya ve Britanya bu anlaşmayı çıkarlarına aykırı görmüştü. Britanya'nın baskısıyla Rusya yeni bir konferans toplanmasını kabul etmek zorunda kaldı (Bolat, 2014: 19-20).

13 Haziran'da Berlin'de toplanan konferansın etkili devleti Britanya idi. Konferans öncesinde Rusya'yı, savaş tehdidi ile görüşme masasına oturtarak büyük bir Bulgaristan yerine Makedonya ve Ege bölgelerini kapsamayan; ayrıca kuzeyi tam özerk, güneyi ise kısmi idari özerkliğe sahip iki parçalı bir Bulgaristan'ı kabul ettirdi. Buna karşın Rusya'nın doğudaki kazanımları ise olduğu gibi kalacaktı (Yasamee, 2018: 87).

Britanya, Avusturya-Macaristan'ı Balkanlarda Rusya'ya karşı bir denge unsuru olarak görmek istiyordu. Bu devleti kendi yanına çekmek için Avusturya-Macaristan'ın kâğıt üzerinde Osmanlı yönetiminde kalacak olan Bosna-Hersek'in kendi kontrolüne geçmesi; Sırbistan ve Karadağ'a karşı güvenliğinin garanti altına alınması taleplerini kabul etti (Yasamee, 2018: 87).

Konferansa gitmeden Britanya, Osmanlı Devleti ile de görüştü. Doğu'daki topraklar için Osmanlı Devleti'ne verilecek desteğin karşılığında Britanya'nın iki talebi vardı. Biri Kıbrıs'ın Britanya'nın kontrolüne bırakılması, diğeri Britanya ile

Osmanlı Devleti'nin, öncelikle Ermeniler olmak üzere Doğu Anadolu'daki halklar için bir reform paketi üzerinde anlaşmalarıydı. II. Abdülhamid her iki şartı da kabul etmek zorunda kaldı (Yasamee, 2018: 88). Bu konu hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilecektir.

13 Temmuz 1878'de Berlin Anlaşması imzalandı. Ayastefanos Antlaşmasında bazı değişiklikler yapan bu anlaşmayla Doğubayazıt'ın Osmanlı Devleti'ne iade edilmesine, Batum limanının ise sadece ticari amaçlarla kullanılmak üzere Rusya'ya bırakılmasına karar verildi. Batı'da Britanya'nın yukarıda sözü edilen konferans öncesi görüşmelerine uygun olarak değişiklikler yapıldı. Bunlara ek olarak savaşa katılmamış olsa da Yunanistan'a Epirus ve Teselya bırakıldı (Yasamee, 2018: 89-90).

4.2. Kıbrıs'ın Britanya'ya Devri

93 Harbi'ne giden süreçte ve sonrasında Berlin Konferansı'ndaki tutumu Britanya'nın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunma politikasından vazgeçtiğinin belirgin göstergeleri oldu. Britanya artık bu zayıf devleti korumaktansa mirasından pay almayı tercih edecekti. Bu yönde ilk hareket Kıbrıs'ın işgali oldu. 1869 yılında kullanıma açılan ve Hindistan'a ulaşmak için en kestirme yol olan Süveyş Kanalı'nın güvenliği için Kıbrıs'ın stratejik konumu oldukça önemliydi. Gelecekte Britanya Başbakanı olacak olan Benjamin Disraeli daha 1847 gibi erken bir tarihte bir romanında Kıbrıs'ın Britanya tarafından ilhak edilmesini savunmuştu (Temperley, 1933: 274) ve bu düşünce 1878 tarihinde hayata geçirildi.

Britanya yönetiminin Osmanlı Devleti ile anlaşarak Kıbrıs'ı işgal etme düşüncesi 1878 yılının Nisan ve Mayıs aylarında ortaya çıkmıştı. Britanya ile Osmanlı Devleti arasında yapılacak bir savunma anlaşması, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savaşın öncesine göre daha güçlü bir konuma getirebilirdi. Britanya Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, Britanya'nın İstanbul Büyükelçisi Layard'ı böyle bir anlaşmayı hayata geçirmekle görevlendirdi. II. Abdülhamid'in Almanya'ya yaklaşmaya başladığı haberleri üzerine Layard 25 Mayıs'ta acele bir şekilde anlaşma taslağını Saray'a sundu. Görüşme asıl olarak Layard ile Sadrazam Sadık Paşa arasında geçti (Zia, 1975: 30, 34-36). Padişahın onayından önce konu hakkında fikirleri sorulan Namık Paşa ve eski sadrazam Mehmet Rüştü Paşa "Kıbrıs'ı İngilizlere bırakmak ve Anadolu Hristiyanları namına ıslahat yapılması için söz vermek çok zararlıdır. Memleketin paylaşılmasına kendiliğimizden yolaçmış oluruz" diyerek bu anlaşmaya şiddetle karşı çıktılar ama Sultan teklifin kabulünden yanaydı (Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 608).

29 Mayıs'ta yeni Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa başkanlığında toplanan Meclis-i Vükela'da konu görüşüldü. Babıali'nin anlaşmayla ilgili çekinceleri şöyleydi:

> *İngiltere istediği kadar Berlin Konferansı'nda büyük bir Bulgaristan'ın kurulmasına karşı olduğunu ve Karadağ ile Sırbistan'a verileceği söylenen toprakların Osmanlıların elinde kalmasını sağlıyacağına söz versin, Kıbrıs'ın bu devletin eline geçeceğini duyan diğer devletler de boş durmıyacaklardı. Rusya barış politikasından vazgeçerek savaşı yeniden göze alabilirdi. Öteyandan Avusturya, Bosna ve Hersek'i işgal çabasında Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesini örnek olarak gösterebilirdi. Bunun için en iyi çözüm yolu, ancak Rusya toprak kazanma amacı ile Babıali'ye harb ilân ettiği takdirde Kıbrıs'ın İngiltere idaresine verilmesiydi (Zia, 1975: 38).*

Aslında Britanya Kıbrıs'ı elde etmeye kesin bir şekilde karar vermişti ve Büyükelçi Layard bu anlaşmanın imzalanmaması halinde adayı donanma gücüyle işgal etme tehdidinde bulunmuştu. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1983: 608). Britanya'nın baskısı sonuç verdi ve 4 Haziran 1878'de, gizli bir şekilde, Yıldız Sarayı'nda iki maddelik bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Rusya tarafından Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarına bir saldırı olması halinde Britanya bu yerleri silahla savunmak için Osmanlı Devleti ile birlikte hareket edecekti. Buna karşılık olmak üzere Osmanlı Devleti de Anadolu'daki Hristiyan ve diğer tebaa için ıslahatlar yapacağını taahhüt ediyor ve Britanya'nın de kendi vaatlerini yerine getirebilmesi için Kıbrıs adasını bu devlete tahsis etmeyi ve adanın idaresini bu devlete bırakmayı onaylıyordu. Bu anlaşma ile Kıbrıs resmî olarak Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kalmaya devam ediyor, hükümranlık hakları vekâleten Britanya'ya bırakılıyordu (Zia, 1975: 38).

Anlaşmanın imzalanmasının ardından, henüz II. Abdülhamid tarafından onaylanmadan bu anlaşmaya adadaki gelirlerden Osmanlı Devleti'ne verilecek paylar ve Müslümanların davalarına bakacak ayrı mahkemelerin kurulması gibi konularda bazı ekler yapıldı (Zia, 1975: 41-43). Ayrıca Rusya'nın Kars'tan ve Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerlerden çekilmesi halinde Britanya de Kıbrıs'ı boşaltacaktı (Satan, 2012: 56-57). Ancak Sultan'ın onayı gecikiyordu. Sadrazam Saffet Paşa'nın ısrarına ve hatta istifa tehdidine rağmen II. Abdülhamid kendi hükümranlık hakları ile ilgili bazı ekler yapılmadıkça anlaşmayı onaylamaya yanaşmıyordu (Zia, 1975: 43). Nihayet Sultan'ın anlaşmayı onaylarken hükümranlık hakları ile ilgili bir şart eklemesi ve Britanya Büyükelçisinin de bu şartın kabul edildiğine dair beyanat imzalaması şartı ile Sultan, anlaşmayı 15 Temmuz 1878'de onayladı (Satan, 2012: 57). Bu şekilde Kıbrıs'ta geçici yönetim olarak başlayan Britanya hâkimiyeti, sonrasında 1960'a kadar süren bir işgale dönüşecekti.

4.3. Ermeni Meselesi

II. Abdülhamid Han'ın padişahlığının ilk yıllarında Britanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin önemli noktalarından biri de Ermeni sorunuydu. Yukarıda da belirtildiği üzere Ayastefanos Antlaşması'nda Doğu Anadolu'da Ermenilerle meskûn

bölgelerde ıslahatlar yapılmasına ilişkin maddeler vardı. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, ayrıca Ermeni vatandaşlarının güvenliğini Kürtlere ve Çerkezlere karşı korumayı garanti ediyordu. Böylece Ermeni sorunu ilk kez bir uluslararası antlaşmada zikredilmiş oluyordu (Yavuz ve İskefiyeli, 2020: 359).

17 Mart 1878'de, yani Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Ermeni Patriği, Büyükelçi Layard'a giderek "geçen yıl Türk idaresinden şikâyetleri olmadığını ve Rusya'ya katılmak yerine Osmanlı hâkimiyetinde kalmayı tercih ettiklerini" belirtiyor ama artık durumun değiştiğini; Rus zaferi ve bazı Doğu illerinin Rusya'ya katılacağı haberinden sonra şimdi Ermenilerin diğer Hristiyan topluluklarla aynı hakları istediklerini, taleplerine Avrupa'dan destek bulamazlarsa Rusya'ya müracaat ederek Rusya tarafından ilhak edilinceye kadar kışkırtmaya devam edeceklerini söylüyordu. Patrik özerk bir Ermenistan için destek talep ediyordu. Patriğe göre bu desteği alamazlarsa Ermeniler ayaklanıp Rusya'ya iltihak edeceklerdi. Layard konu hakkında hazırladığı raporda, bu şekilde özerk bir Ermenistan'ın kurulması durumunda Rusya'nın eninde sonunda bu devleti ele geçireceği ve böylece Suriye'ye ulaşacağı endişesini dile getiriyordu (Gürün, 1983: 106-107).

Patrik, 30 Haziran'da Layard'ı İstanbul'da bir kere daha ziyaret ederek Osmanlı idaresi altındaki Ermeni halkı adına Berlin Konferansı'na sundukları planın desteklenmesini talep etti (Gürün, 1983: 106-111). Doğu Anadolu'da Rusya'nın nüfuz alanı oluşturmasından ve bu nüfuzdan faydalanarak sıcak denizlere inmesinden endişelenen Britanya'nın, Hindistan yolunun güvenliği için bu bölgede Osmanlı Devleti yerine kendi güdümünde bağımsız bir Ermenistan'ı daha iyi bir set olarak gördüğü (İlter, 1995: 161-162) şeklinde bir görüş olsa da Berlin Kongresi'nde Britanya, Ermeni tezlerini desteklemedi. Kongrede Ermenilerin talepleri ele alındı ancak Berlin Antlaşması, Ayastefanos Antlaşması'ndaki Ermenilerle ilgili maddeleri neredeyse aynı ifadelerle kabul etti ve bu maddelerin uygulanmasına imzacı devletlerin nezaret edeceğini ekledi.

Ancak Berlin Antlaşması Ermeni meselesinin sonu değildi. Britanya'nın Ermeni politikası da daha yeni başlıyordu. Kıbrıs ve Berlin Antlaşmaları, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da reform yapmasını gerektiriyordu ama bu reform tabiri ile kastedilenin ne olduğu açıklanmamıştı. Bir süre sonra Britanya'nın bu terimle neyi kastettiği ortaya çıkmaya başladı. 8 Ağustos 1878'de Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'nin İstanbul Büyükelçisi Layard'a gönderdiği uzun bir yönergede, söz konusu antlaşmalar gereğince Osmanlı Hükümetinin yapması gerekenleri sıralayan birçok talimat vardı. Yönergede Girit, Lübnan ve Doğu Rumeli gibi Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde uygulanan ya da uygulanması düşünülen reformlardan söz edilerek Doğu Anadolu için bu bölgelerden hiçbirinin model olamayacağı belirtiliyordu. Zira bu bölgeden zaman zaman Ermenistan ya da Türkiye Ermenistanı olarak söz edilse de Ermeniler bu gölgede azınlıktaydılar, dağınıktılar ve Müslümanlarla iç içe yaşıyorlardı. Sadece Hıristiyanlara özel bir yönetim sistemi bölgede vahim sonuçlar doğurabilirdi. Yani Britanya için o tarihte Ermenilere özerklik vermek pek uygun bir seçenek olarak görülmüyordu. Açıktan söylemese de Dışişleri Bakanı Salisbury'nin Doğu Anadolu için önerisi özerklik değil bir tür Britanya protektorasıydı. Bu düşünceye göre Doğu Anadolu'da Avrupalı güçlerin yönetiminde, Osmanlı ordusundan bağımsız yeni bir jandarma teşkilatının kurulacak; bölgede gerekli görülecek her ilde başında Avrupalı bir yargıcın bulunacağı ve diğer mahkemelerin üstünde yer alacak birer mahkeme kurulacak; bölgenin vergi sistemi tamamen Avrupalı güçlerin kontrolüne bırakılacaktı. Son olarak, bu reformların etkili bir şekilde uygulanabilmesi için Doğu Anadolu'ya atanacak valinin seçiminde Britanya Büyükelçisine danışılacak, padişah bu valiyi dilediği gibi değiştiremeyecekti. Bu proje 20 Ağustos 1878'de bir nota şeklinde Sadrazam Saffet Paşa'ya sunuldu (Şimşir, 1986: 30-33).

Osmanlı yönetimi reform yapmaya niyetliydi ancak bölgede kontrolün Britanya'ya geçmesinden ve egemenlik haklarını kaybetmekten korkuyordu. Rumeli topraklarının çok büyük bir bölümü elden çıkmıştı ve şimdi sıra Doğu Anadolu'ya geliyor gibiydi. Britanya'nın 20 Ağustos tarihli notasına 24 Ekim 1878'de verilen cevapta, Britanya notasında bildirilen konularda bazı değişikliklerle reformlar yapılmasının düşünüldüğü bildiriliyordu. Avrupalı uzmanlar Padişah'ın buyruğu altında iş görecekler böylece inisiyatif Osmanlı Devleti'nde olacaktı. 1879'da bölgeye gönderilen ıslahat komisyonları ile de yönetimin bu konudaki isteği gösterilmeye çalışıldı. Ama İngilizler tatmin olmamıştı. Disraeli'nin Başbakanlığını yaptığı Britanya'daki muhafazakâr hükümet Ağustos 1878'den Mayıs 1880'e kadar yukarıda sözü edilen projeyi hayata geçirmek için baskı yapmaya devam etti. Bu baskılar "söz konusu reformlar yapılmazsa Padişah'ın tacı tahtı gider, Anadolu Bulgaristan'a benzer" tehditlerine kadar vardı. Muhafazakâr Hükümetin Nisan 1880'de yerini liberal Gladstone Hükümetine bırakmasıyla ilişkiler çok daha zorlu bir sürece girecekti (Şimşir, 1986: 33-35).

Ermeni meselesi kısa sürede Osmanlı yönetimini en çok uğraştıran sorunlardan biri haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin gücü bu sorunu büyük güçlerin ilgi alanından çıkarmaya yetmemiş, bu sebeple daha yakın tehdit olan Rus baskısından kurtulmak için daha uzak bir tehdit olan Britanya'ya yaklaşılmıştır.

4.4. Mısırın İşgali

Osmanlı yönetimi ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa arasında yaşanan sorunun ardından Avrupalı güçlerin Mısır konusuna müdahil olması sonucunda Sultan Abdülmecid 1841 yılında yayımladığı fermanla Mısır valiliğinin veraset yolu ile Mehmet Ali Paşa'nın varislerine kalmasını kabul etmişti (Armaoğlu, 1997: 215). Yapılan düzenlemelerle bu tarihten sonra Mısır,

kâğıt üzerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmakla birlikte fiilen büyük ölçüde özerk bir devlet haline geldi. Mehmet Ali Paşa 1849'da varislerine dış borçsuz ve uygulamada bağımsız bir Mısır bırakarak öldü (Güler, 2011: 38).

Ancak varisleri bu başarıyı sürdüremediler. Mısır'ın bundan sonraki durumunda Süveyş Kanalı ve dış borçlar etkili olacaktı. Süveyş Kanalı 1869'da ulaşıma açıldığı andan itibaren büyük devletler için, özellikle de Britanya için önemli bir su yolu oldu. 1882 yılına gelindiğinde Britanya dış ticaretinin üçte biri Kanal'dan geçecekti (Martel, 2005: 24). Buna bir de Hindistan yolunun güvenliği meselesi eklenince bu tarihlerde Mısır'ın, Britanya dış politikasında tuttuğu yerin önemi ortaya çıkmaktadır.

1870'lerde Hıdiv İsmail Paşa'nın müsrif yönetimi altında Mısır, hızla borçlu bir ülke haline geldi. Alacaklı Avrupalılar borçların tahsil edilmesi için Britanya ve Fransa hükümetlerinden yardım isteyince, bu devletlerin baskısı ile Mısır'ın gelirleri Mayıs 1876'da kurulan Kamu Borçlar İdaresi Komisyonu'na bırakıldı. Hıdiv İsmail Paşa, Nisan 1879'da bir tasarruf tedbiri olarak yaklaşık otuz bin kişi olan Mısır ordusunu küçültme yoluna gitti. Toplam mevcut on bir bine indirilirken iki bin beş yüz subay da emekli edildi. Farklı etnik kimliklerden oluşan Mısır ordusundan emekli edilen bu subayların Araplardan olması ülkede rahatsızlığa yol açtı ve Mısır'da Arap milliyetçiliğinin yükselmesine sebep oldu (Yaramış, 2007: 123-124).

Mısırlı milliyetçi subayların Ahmed Urabi önderliğinde direniş başlatmaları ve olayların büyümesi üzerine Hıdiv İsmail Paşa mevcut Mısır Hükümetini görevden alarak yerine tamamen Mısırlılardan oluşan yeni bir hükümet atadı. Yaşanan karışıklıklardan dolayı Britanya ve Fransa Hıdiv İsmail Paşa'ya görevden ayrılması ve yerini oğlu Mehmet Tevfik Paşa'ya bırakması için baskı yapmaya başladılar. Yabancı müdahalesinden endişe eden II. Abdülhamid, 25 Temmuz 1879'da İsmail Paşa'yı azlederek yerine oğlu Mehmet Tevfik Paşa'yı hıdiv olarak atadı (Yaramış, 2007: 124).

Hıdiv Tevfik Paşa, Ahmed Urabi'nin rütbesini albaylığa yükseltti ve onu Kahire'de alay komutanı olarak görevlendirdi. Urabi bu görevi sırasında da milliyetçi subayların önderi olmayı sürdürdü. O ve arkadaşları Mısır ordusunda Türk-Çerkez asıllı subaylar yerine Mısırlı subayların bulunması için hükümete baskı yapıyorlardı. Mısır'daki gerilimi düşürmek isteyen Osmanlı yönetimi Ali Nizâmî Paşa'yı Kahire'ye gönderdi. Britanya ve Fransa'yı rahatsız eden ama Kahire'de kaldığı yaklaşık iki hafta içinde belirgin herhangi bir başarı elde edemeyen Nizamî Paşa 18 Ekim 1881'de Mısır'dan ayrıldı (Görgün, t.y.).

Urabi'nin şöhreti ve etkisi gittikçe artıyordu. Şubat 1882'de kurulan yeni hükümette Savaş ve Donanma Bakanı oldu. Kendisine bu dönemde paşa unvanı verildi. Ordudaki Çerkez asıllı subaylarla Urabi ve arkadaşları arasında yaşanan çekişme sonucunda bazı Çerkez subaylar ile eski Savaş Bakanı Osman Rıfkı Paşa tutuklandı. Diğer taraftan Hıdiv Tevfik Paşa ile hükümet arasında da anlaşmazlıklar yaşanıyordu. Osmanlı Hükümeti'nin yanı sıra Fransa ve Britanya da hıdivden yana tavır aldılar. Avrupalılar Urabi hareketini Osmanlı etkisinde ve Panislamist olarak niteleseler de Urabi Paşa "Osmanlı ordusu gelirse İngiliz ve Fransız kuvvetlerine yapılacaktan daha çok direniriz" diyerek pozisyonunu belli ediyordu. Belli ki Urabi Paşa Osmanlı ordusunun Mısır'a girmesi halinde oradan çıkarılmasının pek mümkün olmayacağını düşünüyor, bu sebeple Osmanlı askerine karşı daha sert bir tavır takınıyordu (Koloğlu, 2010: 178, 180).

Yaşanan gerginlik ve hükümet değişiklikleri üzerine Osmanlı yönetimi bu sefer de Derviş Paşa'yı Mısır'a gönderdi ise de durumda bir değişiklik olmadı. Kahire'de 11 Haziran 1882'de münferit bir olayla başlayan ama sonrasında Mısırlılarla Avrupalılar arasında ciddi bir çatışmaya varan olaylar da karışıklığı artırdı (Gümüş, 2013: 31). Bazı Avrupalılar Mısır'ı terk ederken Urabi Paşa da muhtemel bir müdahaleye karşı hazırlıklara ve İskenderiye'deki istihkâmları güçlendirmeye başladı. Fransa gemilerini İskenderiye Limanı'ndan çekerken, limandaki gemilerinin tehlike altında olduğunu iddia eden Britanya, İskenderiye istihkâmlarını topa tuttu. İskenderiye 15 Temmuz'da Britanya tarafından işgal edildi. Hıdiv, Urabi Paşa'yı Savaş ve Donanma Bakanlığı görevlerinden aldıysa da Kahire'de toplanan Meclis-i Örfî üyeleri, hıdiv düşman elinde olduğu için kararının geçersiz olduğunu ve Paşa'nın hâlâ Mısır ordularının komutanı olduğunu ilan ettiler.

Bedevilerin desteğini alan Urabi Paşa ile Britanya ordusu arasında Ağustos – Eylül 1882 döneminde bir dizi savaş yaşandı. Britanya, Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker göndermesini ve II. Abdülhamid'in Urabi Paşa'yı asi ilan etmesini istiyordu (Görgün, t.y.). Ancak Sultan, "Müslümanı Müslümana kırdırmak istiyorlar, İslam kanının mübarek Nil'in dalgaları gibi akmasını mı istiyorlar?" diyerek Mısır'a asker göndermeyi reddediyor ve Avrupa'nın jandarması rolünü oynamaya niyetli olmadığını gösteriyordu (Koloğlu, 2010: 178). Osmanlı Sultanının aynı zamanda İslam Halifesi olması münasebeti ile başkaldırmış bile olsa Müslüman bir topluluğa karşı silah kullanması halk tarafından muhtemelen hoş görülmeyecekti. Urabi Paşa 6 Eylül'de Sultan tarafından asi ilan edildi. Bir hafta sonra da Süveyş Kanalı ile Kahire arasındaki Tellülkebir'de İngilizlere yenildi ve 14 Eylül'de teslim oldu. Bu savaşın ardından Britanya Mısır'ı işgal etti (Görgün, t.y.).

Osmanlı Devleti'nin bu işgale karşı yapabilecekleri oldukça sınırlıydı. Esasen Mısır üzerinde fiili hâkimiyeti kaybedeli çok uzun zaman olmuştu. Sultan, büyük devletlerin hiçbirinin desteğini de alamamıştı. Britanya'ya karşı askeri bir harekât ise zaten düşünülemezdi. Geriye sadece diplomasi seçeneği kalıyordu ancak sahada güçlü olan Britanya'ya karşı II. Abdülhamid'in kullanabileceği fazla bir araç yoktu. Hem Britanya hem de Osmanlı Devleti bu durumun farkındaydı ve bu sebeple görüşmeler göstermelikti. Bab-ı Âli Mısır'dan gelen haberleri sansürlemekten başka bir şey yapamadı. Ortaya

konulan çabalarda II. Abdülhamid'in amacının Mısır'daki egemenlik haklarını resmi olarak korumak ve bu işgalin getirdiği olumsuz havanın başka yerleri etkilemesinin önüne geçmek olduğu anlaşılmaktadır (Yasamee, 2018: 135-137).

Britanya'nın Mısır'dan çekileceğine dair, Mısır'daki en üst yöneticisi konumunda olan Lord Cromer 1882'den 1907'ye kadar 120 açıklama yapmıştı ama işgal uzun yıllar devam etti. Ancak diplomatik çabalar sonucunda 1885 yılında Mısır'ın Osmanlı – Britanya ortak idaresine konulması yönünde bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma ile II. Abdülhamid hukuken Mısır'da Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirirken Britanya de uluslararası alanda bu işgale meşruiyet kazandırmayı amaçlıyordu (Güler, 2011: 54-55). Bu anlaşma 1914 yılına kadar yürürlükte kaldı. Birinci Dünya Savaşı'nda Britanya ile Osmanlı Devleti karşı ittifaklarda yer alınca Aralık 1914'te Britanya bu anlaşmayı feshederek Mısır'ı Britanya protektorası haline getirmiştir (Goldschmidt Jr ve Davidson, 2008: 332).

Sonuç ve Değerlendirme

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı dış politikasında İslam'ın önemli bir yeri olduğu konusunda konunun uzmanları arasında yaklaşık bir uzlaşı olsa da İslam'ın bu politika içindeki yoğunluğu noktasında farklı görüşler vardır. Bazıları için bu politikada İslam belirleyicidir ve dolayısıyla bu politika Panislamizm ya da İslam Birliği politikasıdır. Ancak bu dönemde uygulanan politikanın ayrıntılarına bakıldığında dinin bu politikanın belirleyicisi olmadığı, belirlenen dış politika çerçevesinde dinden de faydalanıldığı görülmektedir. Dönemin dış politikasını bütünüyle din merkezli açıklayan çalışmalar fazlasıyla indirgemecidir.

Çalışmada dönemin açıklayıcı teorisi olarak görülen neoklasik realizm, bir yandan uluslararası sistemin devletlerin dış politikası üzerindeki sınırlayıcı etkisini kabul ederken bir taraftan da ara değişkenlerin bu sistemsel sınırlar içerisinde dış politika üzerindeki etkisine vurgu yapmaktadır. Osmanlı Devleti uluslararası sistemin koyduğu sınırlar içerisinde kendi ara değişkenlerinin etkisi ile dış politikasını yürütmüştür. Bu politikada hangi ara değişkenin hangi oranda etkili olduğunu net bir şekilde söylemek mümkün değildir. Ancak pek demokratik olmayan zamanın ruhu ve Osmanlı yönetim sistemi göz önünde bulundurulduğunda II. Abdülhamid'in sahip olduğu imajın etkisinin diğer ara değişkenlerden daha güçlü olduğu söylenebilir. Bu elbette dış politika kararlarının tamamına yönelik bir genellemedir ve farklı durumlarda farklı bir ara değişkenin daha etkili olmuş olması mümkündür.

Yukarıda ele alınan sorun başlıkları neoklasik realizm açısından değerlendirildiğinde genel olarak şu yargılara varılabilir: Morova'da Sırp ordusuna karşı kazanılan galibiyetin ardından Rusya'nın ültimatomu ile savaşın durması Osmanlı yönetiminin güç algısındaki zayıflığın bir sonucuydu. Bu durumda yanı başındaki büyük güç Rusya'ya karşı büyük güçler arasında denge kurulmaya çalışılarak dönemin en büyük gücü Britanya'nın desteği beklenmekteydi. Beklenen desteğin gelmemesi üzerine Rusya'ya karşı zayıf olunduğu algısına rağmen Konferans'ta alınan kararlara savaş tehlikesine rağmen karşı çıkılmıştır. Bu noktada özellikle Bulgaristan gibi payitahtın yanı başındaki eski bir Osmanlı toprağının koparılmak istenmesi bu karşı çıkışta etkili olmuştur. Öğrenci gruplarının Konferans kararlarının reddedilmesini isteyen gösteriler düzenlemelerine bağlı olarak, Meclisin bu kararı almasında halktaki genel inanç ve beklentilerin de etkili olduğu söylenebilir.

Kıbrıs'ın Britanya'ya bırakılması ve Ermeni meselesinde takip edilen politika II. Abdülhamid'in yakın Rus tehlikesine karşı daha uzak olan Britanya tehlikesini göze alması olarak yorumlanmalıdır. Tahta çıkar çıkmaz kucağında bulduğu ve İstanbul'u kaybetme tehlikesini yaşatan 93 Harbi, Sultan'ı Rus Çarlığına karşı ancak Britanya gibi bir devletin desteği ile karşı koyulabileceği düşüncesine sevk etmiş olmalıdır.

Urabi Paşa isyanı sırasında Mısır'a asker gönderilmemesinde II. Abdülhamid'in Müslüman kanının dökülmesinden endişe etmesi etkili olduğu gibi Osmanlı yönetiminin halkın bu politikaya karşı bir tepki göstermesinden endişe etmesi de muhtemelen etkili olmuştur. Bu etkinin anlaşılması için Osmanlı stratejik kültürünün ve halkın, İslam Halifesinin devletin bir parçası olan Müslüman bir topluluğa karşı silah kullanmasını hoş karşılamayacağı dikkate alınmalıdır. Bu dönemde Mısır'dan gelen haberlerin sansürlenmesi Osmanlı yönetiminin halkın tepkisinden çekindiğini göstermektedir.

II. Abdülhamid her ne kadar dindar bir kişi olsa da iktidarının ilk yıllarında Britanya'ya yönelik uyguladığı dış politikanın Panislamizm/İslam birliği ile açıklanması mümkün değildir. Bu politikanın Panislamist olduğuna dair elde geçerli veriler yoktur. Diğer taraftan dönemin dış politika uygulamaları ile neoklasik realizmin önermelerinin uyumlu olduğu görülmektedir. Bundan dolayı dönemin Britanya politikasına neoklasik realist bakış açısından bakılması uygulanan politikayı anlamaya yardımcı olacaktır.

Kaynakça

Akçura, Y. (2005). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Lotus Yayınevi.

Akşemsettinoğlu, G. (2002). Power politics in international affairs. *Foreign Policy, 29* (3-4), 66-76.

Arı, T. (2004). *Uluslararası ilişkiler teorileri*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Arıboğan, D. Ü. (2007). *Uluslararası ilişkiler düşüncesi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları

Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aydın, M. (2004). Uluslararası ilişkilerin "gerçekçi" teorisi: kökeni, kapsamı, kritiği. *Uluslararası İlişkiler, (1)*1, 33-60.

Aydın, M. (2005). İstanbul Konferansı (1876)'na giden yolda Britanya'nin Doğu politikası. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17*(17), 59-66. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/pauefd/issue/11126/133060

_____(2006). Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri, *Tarih Araştırmaları Dergisi, 25*(39), 101 – 115.

Balci, A., Kardaş, T., Ediz, İ., & Turan, Y. (2020). War Decision and Neoclassical Realism: The Entry of the Ottoman Empire into the First World War. *War in History*, *27*(4), 643–669. https://doi.org/10.1177/0968344518789707

Barlak, H. (2016). Esad Efendi'nin "İttihad-I İslam" risalesinde İslam birliği ve Osmanlı Halifesine bağlılık düşüncesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9*(43), 598-615

Baykal, B. S. (2018). Doksanüç Harbi arifesinde Osmanlı Devleti ile büyük devletler arasındaki münasebetler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, (3)*2, 183-192. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2152399

Bolat, M. (2014). 1876-1914 Arası Osmanlı Devleti dış politikasının genel bir değerlendirmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(1), 16-28.

Brown, C. ve Kirsten, A. (2008). *Uluslararası ilişkileri anlamak* (Çev. Arzu Oyacıoğlu). İstanbul: Yayın Odası.

Çetinsaya, G. (2016). II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi. *Osmanlı Araştırmaları, 47*(47), 353-409. DOI: 10.18589/oa.583218

Engin, V. (2017). *II. Abdülhamid ve dış politika*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Eraslan, C. (1995). *II. Abdülhamid ve İslâm birliği*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ertoy, B. (2019). Uluslararası ilişkilerde realist geleneğin dönüşümü ve neoklasik realizm. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 1*(1), 1-26.

Forde, S. (1995). International realism and the science of politics: Thucydides, Machiavelli and Neorealism. *International Studies Quarterly, 39*(2), 141-160.

Ereker, F. (2013). Dış politikayı analiz etmek: Dış politika analizinde yapan-yapı sorunu. *Uluslararası İlişkiler, 9*(36), 45-71.

Gencer, A. İ. (t.y.). Ayastefanos Antlaşması, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/ayastefanos-antlasmasi

Goldschmidt Jr., A. ve Davidson, L. (2008). *Kısa Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayımcılık.

Görgün, H. (t.y.). Urâbî Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/urabi-pasa

Güler, Z. S. (2011). *Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık, Tahrir Meydanında Korkuyu Yenmek*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Gümüş, M. (2013). *Sultan II. Abdülhamid'in Mısır Politikası* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Gürün, K. (1983). *Ermeni Dosyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

https://sozluk.gov.tr/

İlter, E. (1995). Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde Britanya'nin Rolü. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 6,* 155-171

Karpat, K. H. (1987). Pan-İslamizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış bir görüşün düzeltilmesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 48, 1331-1359.

_____(2010). İslâm'ın siyasallaşması, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kiraz, S. (2020). Bir dış politika analizi olarak neoklasik realizmin incelenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13*(4), 665-686.

Koloğlu, O. (2010). *Abdülhamit gerçeği*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Mahmud Celaleddin Paşa, (1983). *Mir'at-ı Hakikat* (Haz. İ. Miroğlu), İstanbul: Berekât Yayınevi.

Mardin, Ş. (1991). Türkiye'de din ve siyaset. İstanbul: İletişim Yayınları.

Martel, G. (2005). The Near East in the balance of power: The repercussions of the Kaulla Incident in 1893, S. G. Haim ve E. Kedourie (Edt.*), Modern Egypt.* İçinde (ss. 23-42), Routledge.

Morgenthau, H. J. (1970). *Uluslararası politika*, (Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

Osmanoğlu, A. (1984). *Babam Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Selçuk Yayınları.

Özcan, A. (1997). *Pan-İslamizm*. Ankara: İSAM Yayınları.

Özcan, A. (t.y.). İttihâd-ı İslâm. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/ittihad-i-islam

Ripsman, N. M, Taliaferro, J. W. & Lobell, S. E. (2016). *Neoclassical realist theory of international politics*, Oxford University Press.

Rose, G. (1998). Neoclassical realism and theories of foreign policy, *World Politics, 51*(1), 144-172.

Satan, A. (2012). Yeni İngiliz belgeleri ışığında Kıbrıs ve önemi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 0*(6), 55-70.

Schweller, R. L. (2004). Unanswered threats: A neoclassical realist theory of underbalancing. *International Security, 29* (2), 159-201

Sırma, İ. S. (2007). *II. Abdülhamid'in İslam birliği siyaseti*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Şimşir, B. (1986). *Osmanlı Ermenileri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Temperley, H. (1933). Disraeli and Cyprus. *The English Historical Review, 46*(182), 274-279.

Tirmizî (Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî) (1996). *el-Câmiu'l-Kebîr* (IV. Cilt) (thk. Beşşar Avvâd Maruf). Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî.

Uğrasız, B. (2003). Uluslararası ilişkilerde iki farklı yaklaşım: İdealizm ve realizm. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(2), 139-145.

Yaramış A. (2007). Mısır'da İngiliz sömürgecilik anlayışı: Cromer örneği (1883-1907). *Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(2), 121-130.

Yasamee, F. A. K. (2018). *Abdülhamid'in dış politikası* (Çev. Y. S. İnanç). İstanbul: Kronik Kitap.

Yavuz, F. ve İskefîyelî, Z. (2020). İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Berlin Kongresi'ne Gönderdiği Heyetin Avrupa'daki Faaliyetleri. *Belleten, 84*(), 357-398. doi:10.37879/belleten.2020.357

Waltz, K. N. (2015). *Uluslararası politika teorisi* (Çev. Osman S. Binatlı). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Zakaria, F. (1999). *From wealth to power: the unusual origins of America's World role*. Princeton University Press.

Zia, N. (1975). *Kıbrıs'ın Britanya'ye geçişi ve adada kurulan İngiliz idaresi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Extended Abstract

Aim and Scope

One of the most controversial periods of Turkish history, the reign of Abdülhamid II has attracted more attention in recent years. This interest is also reflected in academic studies. The foreign policy of the period constitutes an important part of the discussions. Despite being a much-studied topic, the foreign policy of the Abdul Hamid period has not been analysed theoretically enough, and the discussions have been mostly stuck within the framework of Pan-Islamism/Islamic unity. This

study aims to reveal that Panislamism or Islamic unity is not suitable as an explanatory concept for the British policy, which constitutes an important part of the foreign policy of the Abdul Hamid period and to analyse this policy from the perspective of neoclassical realism.

Methods

In this study, the literature review method was used, and the dynamics of the foreign policy pursued were tried to be determined by making use of sources dealing with the period from a holistic perspective, more specialized sources and memoirs dealing with a certain aspect of the period. Since a detailed analysis of the foreign policy pursued during the thirty-three-year reign is not possible within the limits of an article, the time dimension of the subject has been limited to the first years of Abdülhamid's rule (1876-1882) by utilizing Çetinsaya's study.

In the first section, a brief analysis of Abdülhamid's foreign policy within the framework of pan-Islamism/Islamic unity was made and information about the literature on this subject was provided. In the next two chapters, the general structure of the international system in the period covered by the study and neoclassical realism, which is accepted as an explanatory theory, are discussed. The fourth section briefly describes the main points of contact between the Ottoman Empire and Britain during the period covered by the study. The study is completed with the conclusion section where the findings are evaluated.

Findings

Although many studies evaluate Abdülhamid II's foreign policy as Pan-Islamist/Islamic Union, it is understood that his main goal was not to establish the Islamic Union but to maintain the existence of the Ottoman Empire. Being a religious person, his foreign policy was wrongly evaluated as Pan-Islamist/Islamic unity oriented. Especially in the first years of his rule, it is seen that he tried to keep the state alive under very difficult conditions. Under these circumstances, it is unthinkable for a sultan to try to unite the Muslims of the world. When we look at the focal points of his policy towards England, it is understood that he tried to maintain the existence of the state at the expense of making important concessions.

At this point, a different perspective is needed to understand the foreign policy of the period. Since system theories generally deal with the system in terms of great powers, they are not suitable for explaining the foreign policy of the Ottoman Empire, which was no longer a great power in the period analysed in this study. Neoclassical realism, on the other hand, offers this needed perspective since it is not a system theory but a theory of foreign policy. Although it has its differences from classical realism, neoclassical realism is still a realist theory in essence. Rose argues that his view is realist because it holds that the scope and ambitions of a country's foreign policy are driven first and foremost by its place in the international system and, in particular, its relative capacity. However, the impact of this capacity on foreign policy is indirect and complex. This is because systemic pressures are transformed at the unit level through intervening variables. Therefore, he does not call his view classical realism, but neoclassical realism.

The main points of contact between the Ottoman Empire and Britain in the early years of the reign of Abdulhamid II were the Balkans, the Armenian question, Cyprus and Egypt. It is understood that the Ottoman administration pursued a policy that hoped for Britain's support on these issues from time to time, but at the same time did not have much confidence in Britain.

Conclusion

In the period in question, both the Ottoman State's system of governance and the personality of Abdulhamid II led to the prominence of the leader image as the most important intermediate variable in foreign policy towards Britain. The structure of the period's international system and the Ottoman Empire's weakness brought England to the fore as a balancing power against Russia. On the issues considered as the four most important points of contact in the study, it is seen that the Sultan mostly tried to secure Britain's support and avoid wars at the expense of making concessions to Britain. However, it is understood that public reaction and strategic culture were also effective in these decisions.